

SVET BLODENJ V NOVELAH BOGOMIRA MAGAJNE

Prispevek analizira motive in pripovedne tehnike, ki so prisotne v najkvalitetnejših novelah Bogomira Magajne. Ta dela, ki jim slovenska literarna veda ni namenjala veliko pozornosti, podajajo osebnost junakov, tako da prodirajo v njegovo podzavest in si s tem odpirajo možnost za upodobitev skrivnih vzvodov za blodnje, iracionalna ravnanja in navidez nepojasnjene razsežnosti človeške usode.

Bogomir Magajna, novela, žanri

The recurring images and narrative techniques present in the most successful novellas of Bogomir Magajna are analysed. These works, which have received little attention from Slovene literary studies, present the hero by entering his subconscious, thus providing opportunities for the depiction of hidden triggers for hallucinations, irrational behaviour and the apparently unclarified breadth of human fate.

Bogomir Magajna, novella, genres

Pisatelj ter zdravnik in psihiater Bogomir Magajna (1904–1963) je v svojem življenju imel zanimivo recepcijo. V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno se je kmalu uveljavil kot viden in obetajoč pripovednik, tako da so o njegovih delih pisali tedanji najvidnejši kritiki in ga upoštevala tudi najpomembnejša preučevalca tega obdobja Franc Zadavec (1999, 1997, 1970–1972) in Lino Legiša (1969), pa tudi Anton Slodnjak, Bruno Meriggi in drugi literarni zgodovinarji. Do konca petdesetih let izhajata (poleg množice člankov s področja zdravstvene prosvete) skorajda vsako leto po dve pisateljevi knjigi, po letu 1990 pa v slovenski javnosti skorajda ne zasledimo več »odmevov njegovih korakov« na slovenskem Parnasu, živo ostaja pravzaprav le njegovo delo za mlade bralce (predvsem *Povestice o punčki Maji, Racko in Lija, Brkonja Čeljustnik*), kar je komajda preseгла letošnja stoletnica rojstva oziroma lanska štiridesetletnica smrti.¹ Kljub tem procesom pa je

¹ Pojemanje zanimanja za njegovo ustvarjanje zaznamo že v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko so pri Mladinski knjigi sicer izšla *Izbrana mladinska dela Bogomira Magajne* (Jan 1980), poleg tega pa le še ponatis njegovega članka *V kraljestvu meskalina (Problemi 1989, št. 6/7/8 (Eseji št. 8/10), str. 197–203)*, odlomki iz *Graničarjev v Žirovskem občasniku* (1987, št. 11/12, str. 77–80) ter dva ponatisa *Brkonje Čeljustnika* (Mladinska knjiga, 1981, Mohorjeva družba, 1975). V zadnjih dveh desetletjih so pisatelja ob-

potrebno upoštevati, da sodi Magajna med najplodnejše slovenske noveliste, saj Franc Zdravec (1970–1972) navaja, da je poleg Milana Puglja objavil največ novel, preveriti pa želimo tudi današnjo umetniško prepričljivost njegovih del.

Predhodne analize njegovega dela (Jan 1980) so pokazale, da je njegovo ustvarjanje mogoče razdeliti na tri sklope. Poleg del za mlade bralce, ki jim je namenil nekako tretjino svojega leposlovnega opusa in ga uvršča med klasike slovenske literature za mlade bralce, obsežno plast predstavljajo njegove novele, ki jih je sam pogosto označeval kot legende in jih sam najbolj cenil, vendar jih zaznamuje vpliv Cankarja (Križman 1995), tako da so manj prepričljive. V tretjem sklopu so zanimive njegove novele s socialnimi motivi, v katerih se ni mogel izogniti posledicam fašističnega nasilja nad rojaki, ki so po prvi svetovni vojni ostali v Italiji. Pri tem je posledice in krivice fašistične oblasti prikazal predvsem ob socialnih krivicah (propadanje kmetov na Krasu, uboštvo v mestih), manj pa ob kratenju narodnostnih pravic. V njegovih delih pa so najzanimivejši ustvarjalni postopki, s katerimi prikazuje osrednje like, ki jih zaznamujejo psihična razrvanost, blodnje in duševne bolezni, katerih korenine segajo globoko v podzavest. Odkrivanje teh razsežnosti človeškega življenja je vtakano v vsa najboljša dela Bogomira Magajne, tako v tista, ki so namenjena mladim bralcem, kot tudi v novele, ki obravnavajo socialne krivice ali prikazujejo nenavadne ljudi in psihične bolnike.

Znana pisateljeva izjava, da so zanj »tudi sanje del človekove resničnosti, prav tako magije podzavesti«, opozarja na najbolj vznemirljivo plast njegovega ustvarjanja, ki pa je ostala v dosedanjih raziskavah dokaj prezrta, čeprav se na številnih mestih pisateljeva pripoved zgosti ob duševnih procesih junakov (Štolfa 1955: 7). Za zdravnika psihiatra, kar je bil po poklicu, je to pravzaprav razumljivo, še posebej zato, ker je dobršen del svojega službovanja zdravil duševno bolne ljudi v ljubljanski psihiatrični bolnišnici. Tako srečamo v njegovih delih vrsto motivov iz sveta duševno bolnih in nekateri njegovi najboljši liki so umetniške upodobitve oseb, ki jim je huda bolezen vtisnila neizbrisne sledi.

ravnavali Mirko Križman (1995), Zoltan Jan (2000) v referatu na Primorskih slovenističnih dnevih, ob Kosovelovi stoletnici rojstva ga je predstavil pisateljev nečak Ivko Spetič (2004) v referatu *Srečko Kosovel in Bogomir Magajna: njegov prostor in čas*. Poleg tega je trikrat izšlo pisateljevo pravljico delo *Brkonja Čeljustnik* (Založba kaset in plošč RTV Slovenija, 1993; kasetna založba Helidon – Obzorja, 1999; *Brkonja Čeljustnik*, Ljubljana: Grupa Ars, 2004, 2 CD) ter epizoda iz *Povestice o punčki Maji* (*Rodna gruda* 40, oktober 1993, št. 10, str. 30). Ob stoletnici pisateljevega rojstva 2004 se je nekoliko povečalo zanimanje zanj: Osnovna šola Bogomira Magajne v Divači je kot že večkrat pred tem pripravila zanimive delavnice učencev in primerno slavnost s strokovnimi prispevki. Malo pred tem je izšel članek Zoltana Jana (2004) o pisatelju v poljskem zborniku *Jezyki i tradycje*, Slavko Gaberc je objavil prispevek *Mojster večplastnega upodabljanja ranjene človeške duše v Primorskem dnevniku* (let. 60, št. 2 (3. jan. 2004), str. 5). Poleg tega je 3. decembra 2004 sežanska Kosovelova knjižnica v Divači in Gornjih Vremah pripravila simpozij o pisatelju, Mohorjeva družba v Celju pa je isto leto izdala knjižni izbor njegovih novel *Oživelj obrazi*. To knjigo so sicer nameravali izdati že leta 1963, za njegovo šestdesetletnico, a je ni dočakal, saj je pred tem umrl. Čeprav je bila povsem pripravljena za tisk, je knjiga izšla šele štiri desetletja kasneje. Ker je Magajna lahko vplival na oblikovanje izbora, je vidno, da se mu niso zdele najzanimivejše novele iz zbirke *Zaznamovani*, pač pa tiste, v katerih je viden Cankarjev vpliv.

Največ takšnih del je vključenih v zbirko novel *Zaznamovani* (1940). V njih so najpogostejši osrednji liki ženske s socialnega dna. Pogosto je vzrok njihove bede alkoholizem, propadel, brezposeln in v svoji brezmočnosti nasilen oče. V ozadju so pretresi, povezani z neizpolnjenimi erotičnimi hrepenenji ali zlorabami, ponekod so to srečanja s spolno sprevrženostjo. Najprepričljivejši pa je pisatelj na tistih mestih, kjer se osvobodi racionalne razlage, opusti na vzročno-posledičnih povezavah zgrajeno realistično fabulo in ostaja pri slikanju dogajanja v napol samozavedni duševnosti. Prepričljivo in preprosto razumljivo se pokažejo procesi pojavljanja, prepletanja in transformacije posameznih predmetov, prizorov, oseb. Na teh mestih je Bogomir Magajna ustvaril pomembne dosežke, ki so v današnjem času morda bolj živi kot včeraj.

Nakazane razsežnosti človeške osebnosti je nekako istočasno kot Magajna v nekaterih svojih novelah odkrival tudi Slavko Grum, in zanimivo, tudi Bogomir Magajna je na nekaterih mestih poleg svojih srečanj s psihiatričnimi bolniki upodobil blodnje, ki jih je sam doživel, ko je na sebi preizkusil mamilo, čeprav ni nikoli zabredel v njegovo odvisnost (Bogomir Magajna, V kraljestvu meskalina, *Problemi* 1989, št. 6/7/8 (*Eseji* št. 8/10), str. 197–203). Vendar sta kljub vzporednicam to bistveno različni poetiki s povsem drugačnimi realizacijami, tako da ne dopuščata medsebojnega primerjanja. Obetavnejša je že opravljena analiza njegovih ženskih likov z upoštevanjem vezi, ki jih Magajna ohranja z Ivanom Cankarjem (Križman 1995), vendar so po našem prepričanju pomembnejše druge razsežnosti njegovega dela, ki izstopajo v novelističnih zbirkah *Le hrepenenja* (Gorica 1937), *Zgodbe o lepih ženah* (Koper 1955), *Življenje in sanje* (Koper 1965), *Oživeli obrazi* (Celje 2004). Ob tem je opazen tisti del njegovega pisanja, na katerega je vplivala njegova življenjska pot: otroštvo v rojstni vasici Gornje Vreme, ki je po prvi svetovni vojni ostala pod italijansko okupacijo (zbirke novel *Ljudje od morja* (Ljubljana 1925), *Primorske novele* (Celje 1930), *Bratje in sestre* (Celje 1932)), njegov študij medicine v Zagrebu (poleg novel tudi edini njegov daljši tekst, roman *Gornje mesto* (Celje 1932)), služenje vojaškega roka v vojski stare Jugoslavije (*Graničarji*, Celje 1934), delo v psihiatriji (*Zaznamovani*, Ljubljana 1940), boj v partizanskih gozdovih (*Odmev korakov*, Koper 1953), naše življenje v prvih desetletjih po osvoboditvi (*Racko in Lija*, poveljna predelava, Ljubljana 1954).

Vsekakor je tudi za Magajno značilno, tako kot za druge tedanje primorske pisatelje (npr. Bevka, Budala, Kosmača), da se v njegovem delu pojavljajo motivi iz primorskega življenja v fašistični Italiji po prvi svetovni vojni. To so motivi iz življenja ljudi, ki jim je tuja oblast storila prenekatero krivico, pri tem pa avtorja bolj kot narodnostne pravice zanimajo socialne krivice, ki se dogajajo pod Italijo. Te so jih pognale med izseljence, osiromašile njihove zasluge in jih pahnilo v revščino, razdrle njihovo družinsko srečo, pregnale v zapor. Že prvi novelistični cikel *Ljudje od morja* (revija *Mladika* 1925), še bolj izrazito pa njegov knjižni prvenec *Primorske novele* (Celje 1930) pripoveduje o tej tematiki, ki se izrazito pojavlja tudi v knjigah *Bratje in sestre* (Celje 1932), *Le hrepenenja* (Gorica, Unione editoriale

Goriziana [Goriška matica], 1937), *Oživelj obrazi* (Ljubljana 1943), *Na bregovih srca* (Koper 1957), *Življenje in sanje* (Koper 1965).

Socialni motivi in razsežnosti krivic

Motivi iz Primorja ne zajemajo le krivic tujih oblastnikov. Najpogosteje so to realistični opisi socialnih krivic, ki jih povzroča družbena ureditev. V teh novelah so upodobljeni ljudje, še največkrat so to otroci in ženske, ki jih je družba potisnila med najrevnejše, tako da se borijo za vsakdanji kruh, pri tem pa doživljajo najbolj krute žalitve in ponižanja. Te osebe srečujemo na ulicah in v pristanišču velikega mesta (Trsta), v vaški gostilni, pri delu na trdi kraški zemlji.

Hrup pivske družčine v kraški gostilni, pijansko petje, votel smeh in krohot razkrivajo brezup izseljenca Bokavška med poslavljanjem, preden se izseli v Argentino, ki je ostala edina pot iz brezupne revščine (*Bokavšek*, v: *Primorske novele*, Ljubljana 1930, str. 47). Sorodno snov izseljevanja je obdelal v *Vinogradu* (Mladika 1935, str. 161). Stari Ambrož spozna, da mu je italijanska oblast izničila življenjsko delo, pogubila vinograd, ki so ga vse življenje gojili, ugrabila mu je hčeri in sina Ivana, ki bo tako kot drugi pustil kramp v očetovem vinogradu in odšel v Argentino. Očetovo garaško delo ni le spopad s kamnito kraško zemljo, pač pa tudi z družbo, ki utesnjuje revnega kmeta in mu onemogoča gospodarski obstoj, sproži ekonomsko emigracijo in priseljevanje tujcev, ki lahko dobijo ugodne kredite za nakup slovenske zemlje. Kljub temu je Ambrožev sin bolj lahkomišelnež, ki ga sicer zapelje tujec, ker se ne zaveda, kaj je za vinograd žrtvoval oče in kaj bo sprožil njegov odhod. V italijanskem zaporu Regina coeli srečamo »sedemnajstletno starko« Zoro iz naših primorski krajev in Gildo iz Italije, obe pa enako goreče ljubita svoja fanta (*Zora*, v: *Življenje in sanje*, Koper 1965, str. 34). V noveli *Deček* (iz cikla *Ljudje ob morju*, Ljubljana 1925, str. 27) pripoveduje droben doživljaj – srečanje z dečkom, ki v pričakovanju nagrade požrtvovalno išče dežnik po umazanem blatu morskega dna, branjevka pa ga brezobzirno ogoljufa. Pripoved je dovolj učinkovita, da jo bralec dopolni s sliko razočaranja zaradi otroku storjene krivice. Pisatelj doda temu prizoru še drugi del zgodbe, ki še dodatno prikaže pomanjkanje in bedo, v kateri živi mali Tito. To pa je motivacijska razlaga, morda ne najbolj umestna, s katero želi poglobiti bralevo sočustvovanje. Novela *Ananas* (v: *Izbrana mladinska beseda Bogomira Magajne*, Ljubljana 1980, str. 87) je zgrajena podobno, le da je v tem primeru Magajna revščini dodal še sliko globokih tovariških vezi med malimi junaki, ki se znajdejo na policiji, ker je doma nešteto krat pretepeni Morel ukradel ananas. Namesto njega prevzame krivdo in kazen njegov ulični prijatelj.

Magajni je v ustvarjanju pustilo globoke sledi večletno delo, ki ga je kot vojaški zdravnik opravljal v različnih enotah v Sarajevu in Logatcu. Med vojaki stare Jugoslavije je srečeval pripadnike različnih narodnosti, ki so pritegnili njegovo pozornost zaradi svojevrstnega čustvovanja, mišljenja in hrepenenja po svetu, iz

katerega so bili iztrgani. V zbirki *Graničarji* (Celje 1934) so tako v našo književnost vstopili Bosanci, Slavonci, Albanci, muslimani itd. Takšni opisi niso bili prvi, toda njihov notranji svet je bil tedaj v slovenski književnosti orisan prvič in spoznali smo, da so življenjske usode ter hrepenenja omenjenih enaka našim, kljub očitnim zunanjim posebnostim. V noveli *Kuhar Vasko* srečamo mladega, preprostega Slavonca, ki je v vojski postal kuhar in se je iz plašnega fanta naenkrat na videz povsem spremenil v nadutega oblastnika, ki izkorišča svojo »moč«, ko deli hrano. Toda ob tem doživlja enako ljubezensko zgodbo kot marsikateri slovenski mladenič, čeprav svoja čustva izpoveduje drugače.

V tem tematskem sklopu se pričenjajo pogosteje kot v drugih pisateljevih delih koncentracije na junakovo notranje dogajanje. Na določenih mestih se, kot bomo videli še drugje, tudi ti motivi povezujejo z ustvarjalno plastjo, ki seže v najskrivnejše vzode duševnega življenja (*Kako je umiral Gausit*).

Vsem tem novelam je skupno, da so zgrajene na sugestivnih realističnih motivih iz vsakdanjega življenja, ki je polno krivic. Svoje motive Magajna črpa predvsem iz treh okolij: iz kmečkega življenja na Krasu oziroma Brkinih, iz Trsta ter iz južnih delov na novo nastale Jugoslavije. Pisatelj oblikuje socialne motive, čeprav pušča vtis, da ni nikoli preveč cenil teh svojih dosežkov. Vedno je namreč hotel preseči »goli« realistični prepis in ustvariti »pesem«, podati »notranjo resničnost«, zato imajo njegove novele pogosto oznako »legende« in jih najdemo v zbirkah *Oživeli obrazi*, *Le hrepenenja*, *Zgodbe o lepih ženah*. Tu se ni spuščal v analizo družbenih razmer in v iskanje družbenih vzrokov, ki so povzročili te krivice, z vidikov takšnega ali drugačnega svetovnega nazora ali ideologije. Vseeno pa je oblikoval vrsto socialnih motivov, ki zaradi posrečene izbire in upodobitve segajo v vrh njegove ustvarjalnosti. Svojo umetniško prepričljivost črpa iz pretresljivih prizorov, ki so povsem verjetni in ostajajo znotraj realistične poetike, vendar se pisatelj največkrat odreče tipično realističnemu upodabljanju, takemu, ki vidi v notranjost junaka in ve bistveno več kot junak. Tretjeosebni pripovedovalec postaja v teh primerih neveden. S tem doseže, da učinkuje življenjski prizor sam po sebi. Gre za princip, ki bi se lahko navezoval neposredno na novi roman, če ne bi bil prepleten z nasprotnimi prvinami.

Na bregovih in v tolmunih srca

V delih s socialno tematiko, med katerimi so primorski motivi pogosti, srečamo še posebej izrazito lastnost pisateljevega ustvarjanja: lirično fantazijski svet domišljije (Križman 1995). Magajna je v pogovoru z Milkom Štolfom izjavil: »Sicer so zame meje realizma neprimerno bolj široke, kot bi jih radi postavili nekateri teoretiki realizma. Zame so tudi sanje del človekove resničnosti, prav tako magije podzavesti.« (Štolfa 1955: 7.) France Vodnik v svojem prispevku *Črtice, novele, povesti* ugotavlja, da Magajna neprestano poudarja moralno nasprotje med svojim idealom in resničnostjo izven sebe: svet vedno riše z vidika lastne idejnosti,

a ob spoznanju nemoralnega značaja tega življenja se v imenu svojega ideala obrača zoper njega.² Prav zaradi teh sestavin je tudi Franc Zadavec (1972, str. 84) mnenja, »da je kot lirski subjekt potreboval resnično življenje le toliko, kolikor ga je potreboval za svoje ideje in sanje. Da se s svetom ne misli bojevati, marveč se zatekati v zavetje sanj. Da mu je svet razpadel na dvojce: tu božja pravičnost, tam gmotni, materialni pohlep.« Dodati je, da se ponekod obe plasti razdvojita in se pojavljata tudi samostojno, kot npr. v noveli *Izanami* (v: *Racko in Lija, Izbrana mladinska beseda Bogomira Magajne*, Ljubljana 1980, str. 135). Podobno se pisatelj zadovolji le z golim, objektiviziranim prikazom tragične življenjske usode male deklice v noveli *Sneguljčica*. Tu sooči Racka in Lijo s tragično podobo krivične bede male deklice iz predmestja Trsta, ko sta navdušena po ogledu gledališke uprizoritve pravljice o Sneguljčici (*Sneguljčica*, v: *Izbrana mladinska beseda Bogomira Magajne*, Ljubljana 1980, str. 135).

Značilno se zdi, da so opaženi pripovedni načini prisotni tudi v njegovih delih za mladega bralca. Svojo sposobnost vživljanja v svet otroka in v njegovo duševnost je najboljše izkoristil v *Povestih o punčki Maji*, kjer je podal svet štiriletne deklice, ki prerašča srečno otroštvo kljub hudi družinski tragediji in spoznava vsakdanje pojave velikega sveta tako v njegovi predmetnosti kot v mnogoplastnih razsežnostih medčloveških odnosov. Tako na ravni pripovedovalčeve optike kot tudi na slogovni so prisotni številni elementi otroške govorice. Tudi punčka Maja spoznava pojave v svetu odraslih: doživi mamino smrt, razkrije dedka Mraza in tragiko invalida Marka, sreča pa se tudi s prostranstvom onstran vrtne ograje. Na sprehodu se izgubi v pšeničnem polju, toda škrata ne vidi, pač pa izve, da se iz pšenice dela kruh. Vsa pojavnost je prepletena z otroškim dožemanjem sveta, kar daje pripovedi poseben čar. Zgodbo Magajna pripoveduje s perspektive štiriletnega otroka, kar posrečeno poudari s stilemi otroške govorice. Uspešno opisuje pojave tako, kot jih vidi mala deklica, in posreči se mu podati celo miselne procese otroka, ki prenaša nauke odraslih v svet lastnih izkušenj. Racko je že večji in hoče postati enakovreden član sveta odraslih. Ko pa skuša to uresničiti, mu ne uspe in je navadno celo kaznovan, čeprav počne, kar počno odrasli. Zgodbe o Racku in Liji so večinoma opisi otroških iger, ki posnemajo svet odraslih. V ta svet skušajo otroci brezuspešno vstopiti in si ga prisvojiti. Prirčnost in topel humor nastajata, ko opazujemo otroške transformacije: majhna lopa postane grad, navadne klešče zobozdravniški aparat, petrolejska posoda se spremeni v boben itd. Že pri teh pretvorbah se večkrat pripetijo nezgode (v petrolejski posodi npr. teta goji čebulice cvetic, ki jih deček strese v potok). Najbolj usodna pa je tanka črta, ki ločuje igro od resničnega življenja. Ko jo otroci prestopijo, postane igra resničnost z vsemi posledicami. Iluzija igre je razbita, zob je resnično izdrt, kri resnično teče, obleka je raztrgana, tiger je spet Tinče, razbojnik je spet prijatelj z ulice.

² Prim. spremno besedo k pisateljevemu izbranemu delu *Življenje in sanje*, ki ga je izdala založba Lipa dve leti po pisateljevi smrti (1965). Uredil in spremno besedo je napisal France Vodnik, temeljito bibliografijo pa je pripravil Marijan Breclj.

Od tod se odpira vpogled v najbolj vznemirljivo plast Magajnovnega ustvarjanja, ki pa je ostala v dosedanjih raziskavah skoraj prezrta. Na številnih mestih se avtorjeva pripoved zgosti ob duševnih procesih junakov. Znajdemo se sredi blodenj in prividov, ki se pojavljajo izven območja zavednega. Za zdravnika – psihiatra, ki je dovršen del svojega službovanja zdravil duševno bolne ljudi, so taki motivi pričakovani, zato ne preseneča, da so nekateri njegovi najboljši liki upodobitve oseb, ki jim je huda bolezen vtisnila neizbrisne sledi.

Bredo, osrednjo junakinjo istoimenske novele, ki jo je vključil v zbirko *Zaznamovani* (Ljubljana 1940), srečamo v norišnici, kjer se ne more iztrgati iz objema blodenj zaradi more, ki je nastala, ko je oče ubil njeno mater. Novela iz iste zbirke, *Jerinova Vida*, ki se po obsegu (48 strani) približuje kratkemu romanu, podaja na osnovni pripovedni ravni anamnezo glavne junakinje, ki po tragičnem otroštvu zbeži od prijaznega skrbnika. Ko izgubi naivno in napol otroško ljubezen, se na poti za svojimi sanjami in hrepenenjem znajde v krempljih zlorabe. *Francka Srobotova* ima srečo, da postane služkinja prijaznih zakoncev, toda krčevita potreba po ljubezni, ki jo skuša nadomestiti z materinsko ljubeznijo do svojega otroka, naivna neizkušnost in porodna depresija jo pahmeta v detomor. V svojem ljubezenskem hrepenenju *Helena*, preprosto in otopelo dekle, ne prepozna nasmeška sreče, ki se ji ponudi, ko najde varno zatočišče pri ostarelem lastniku trgovine z igračkami. Spusti se v razmerje s fantom, ki ga zunanji svet pripelje mimo tega varnega, toda enodimenzionalnega sveta, v katerem ima možnosti za preživetje, ne omogoča pa ji, da bi vzbrstele druge razsežnosti njene osebnosti. Prostitutka iz Slovenije, *Jožica N.*, v Sarajevu umira zaradi sifilisa, a pred samomorom – podobno kot v Kuprinovi *Jami* – vendarle prepreči mlademu vojaku, da bi se okužil (*Pojdem v rute*). V noveli *Čarovnica* se srečamo s poslednjimi dnevi nekoč slavne pevke Mari, ki petdesetletna osamljena umira v Dubrovniku, kjer se preživlja s prerokovanjem prihodnosti, tako da njen papagaj mimoidočim izbira listke s prerokbami. Zadnje blodnje v burji in mrazu razkrijejo njeno življenjsko pot, na katero je stopila kljub materinemu nasprotovanju. Novela *Frater Benjamin* prikaže versko blaznega mladeniča in njegova prikazovanja, zaradi katerih je zapustil dekle, ki je nato napravilo samomor. *Gausita* preganja slaba vest, potem ko se je spozabil in prekršil muslimanske zapovedi o čistem življenju, tako da ničesar ne stori za svojo ozdravitev in umre. Jaka Dimnik v noveli *Pogrebnik* doživlja delirium tremens. *Lilijana*, odlična dijakinja in hčerka premožnega gostilničarja, po nagnjenju do čudnega slikarja pri petnajstih vse do osme gimnazije ni ljubila nobenega moškega več in ni doživela nobenega poljuba, čeprav je »njeno telo kipelo in zahtevalo svoje; njena duševnost pa se je tej zahtevi upirala«. Kasneje se izkaže, da ta zgodnja in nejasna ljubezen usodno spremlja vsa njena mladostna hrepenenja.

Ta prezrti svet Magajnovih junakov je na nekaterih mestih opisan skoraj kot stičišče kozmičnih sil:

Sredi noči je zopet videla prikazen: ljudje so prinesli krsto v sobo in položili mater vanjo. V njo je gledal materin obraz z zaprtimi očmi. Na stropu so se prikazale motne

zvezde – med njimi pa odprte materine oči – prav tiste oči, ki jih je videla tisti trenutek, ko so se bližali očetovi prsti njenemu vratu. »Ma-ma, ma-ma!« je zlogovala Breda počasi. Oči so visele med zvezdami tiho in nepremično. »Ma-ma!« – Skozi mrežo se je iztegnila neka roka in ji obležala na čelu. Na stropu so ugasnile oči. Potem so ugašale zvezde druga za drugo. Obraz z zaprtimi očmi v krsti je počasi, počasi usihal. Na obzorju se je porodila mavrica. Pod njo so korakali orožniki in gnali očeta s seboj. Na drugi strani je korakal čez polje angel s sklonjeno glavo. (*Breda*, v: *Zaznamovani*, Ljubljana 1940, str. 57.)

Prepletajo se silhuete iz preteklosti in se združujejo s kozmičnimi pojavi, onstranstvom, podzavest se prepleta z blodnim dožemanjem trenutne pojavnosti. Blaž Strniša v istoimenski noveli začuti, kako ga s skrivno silo privlačijo in vodijo kamni na stezi:

Deset minut pozneje se je znašel v širokem gozdu, v katerega se je zgubila steza kakor v mračen predor, in čim dalj so Blaža nesle noge, tem obširnejši je postajal gozd. Neka steza je z glavne steze vodila na desno. Blaž je prestavil in začel pozorno opazovati bele kamenčke [...] Pred mano je bil On, pred mano sem bil Jaz. Jaz sam sem natrosil te kamenčke, da bi se ne izgubil – On je Jaz in Jaz sem On. Hodil sem po tej poti in postavljaj kamenčke pred samim seboj zato, da lahko sledim samemu sebi. Volk pa je šel mimo in vrane hodijo mimo. Nad glavo plava bel oblak silno počasi in vsaka beseda, ki jo izpregovorim, plava silno počasi. Tu ni nobenih gora, tu je sam neizmeren gozd in le beli mrtvi kamenčki kažejo pot. Uro dolgo je hodil za kamenčki, ki so kakor magneti vlekli njegove stopinje naprej. (*Blaž Strniša*, v: *Zaznamovani*, Ljubljana 1940, str. 227.)

Neskončne razsežnosti človekove zaznamovane osebnosti se razgrinjajo, ko se umetnik potaplja v prepletajoče se plasti osebnosti svojih junakov:

Že pred četrto uro je začel zapadati v nenavadno stanje, ki ga zdrav človek nikoli ne more doumeti – pogrezal se je v tisto drugo ravnino duševnosti, ki ni podobna niti sanjam niti navadnemu doživljanju, v svet, kjer postane človek igrača bajnih, nikomur poznanih sil. Prezemajo ga in človek jim sledi, ne da bi mogel razum nadzirati, kaj se dogaja v globokih prepadih pod njim. (*Blaž Strniša*, v: *Zaznamovani*, Ljubljana 1940, str. 226.)

Razkroj osebnosti je ponekod podan strogo racionalno, že na meji strokovnosti:

V omotični glavi ga je zagrabilo občutje, da se hočejo polastiti njegovih misli, da mu hočejo ukrasti njegov čudež, ki ga doživlja. Menil je, da imajo v sebi neko magnetično silo, s katero ga skušajo prikleniti nase, iztrgati ga iz stika s Heleno in ponižati njegovo svetost. Istočasno se je pričel v njem razpad resničnega zunanjega sveta in se je mesto njega ustvarjal drugi, veličastno grozen svet, kakršnega vidimo včasih v sanjah, ko ne razlikujemo več resničnega od neresničnega, ko postane nemogoče mogoče, ko se spremeni tudi prostor in čas in ko postane naše doživljanje podobno doživljanju hipotetične četrte dimenzije, ali bolje – ko v nas postaja pravljično resnično. Drevesa so se spreminjala, sonce se je približalo z neba na razdaljo komaj sto metrov od samostana, pokrajine so postajale take, kakor bi jih gledali skozi leče in obarvana stekla. Vsaka stvar, vsaka beseda je dobivala prizvok

nenavadnega, čarobnega, predmeti so se skladali v zgodbe, besede so postajale plastične in so nenadoma zažarele v tistem mitičnem simbolu, ki so ga imele ob svojem rojstvu pred tisoč in sto tisoč leti ... Nemogoče bi bilo, da bi Benjamin v takem viharju ujel ravnovesje. Čutil je, da ni na svetu človeka, ki bi lahko doumel njegovo stanje. Nekaj silnega se je pripetilo. (*Frater Benjamin*, v: *Zaznamovani*, Ljubljana 1940, str. 251.)

Na teh straneh se razpira pot, ki vodi v neskončne labirinte človeške duševnosti. Bralec se sooči s prepletanjem različnih plasti človeške osebnosti, med katerimi so zabrisane meje. V tok junakove zavesti se vpletajo odsevi doživetij in pretresi iz preteklosti ter vizije in razkroj trenutnega, zunanjega, »resničnega« sveta. Slednji se pred bralcem spreminja v nove, neznane razsežnosti, ki jih je pisatelj znal sugestivno oblikovati, tako da so umetniško prepričljive. Preprosto razumljivi se pokažejo procesi pojavljanja, prepletanja in transformacije posameznih predmetov, prizorov, oseb.

V ustvarjalnih postopkih ostaja pisatelj zvest osnovnemu principu poustvarjanja resničnih, dejanskih usod soljudi, ki jih je spoznal v svojem življenju. Najobsežnejši so realistični opisi življenjskih zgodb osrednjih junakov, kjer so jasne vzročno-posledične povezave, časovna zaporedja in pregledna motivacija. Na to realistično izhodišče na ključnih mestih vstavi upodobitve notranjih procesov, ki poniknejo v prostrane globine in odkrivajo neslutene razsežnosti junakovega doživljanja. Tako dobijo sicer same po sebi zanimive usode junakov nove, dodatne dimenzije, ki obogatijo pripoved. Nesrečne ljubezni, neizpolnjeno spolno hrepenenje, usode ljudi, ki so predstavljene v naš samoumevni svet iz eksotičnih okolij, iz obmorskih velemest ali pa vzete iz povsem povprečnega, vsakdanjega meščanskega okolja, postanejo dojemljive s povsem drugačnih vidikov. Pripovedna struktura pisatelju omogoča, da ostane zgolj na tej ravni realističnega oblikovanja, vendar se pogosto s tem ne zadovolji. V pripoved vnese dodatne razsežnosti, tako da prodre v podzavestno razsežnost junaka.

Na tej ravni preseže zakonitosti realističnega ustvarjanja in se že približa opisu toka zavesti oziroma asociativni tehniki. Toda miselni tok in asociativna veriga, ki ji namenja pozornost, ne opisuje »normalnega« človeka, pač pa bolnega. Zato dobivajo te razsežnosti povsem drugačne značilnosti kot pri Joyceu in drugih ustvarjalcih modernega romana. Tu ne gre zgolj za miselne procese »normalnega« junaka, pač pa za izkrivljeno dožemanje stvarnosti in za duševne procese bolnikov. Medtem ko v modernem romanu zunanjega dogajanja skorajda ni več, Magajna ohranja zanimivo, realistično podano fabulo.

Pri Magajni sta prepoznavna predvsem dva tipa opisov. Na eni strani v duševne procese junaka vpleta doživetja, ki so pravzaprav psihoze in blodnje, kakršne nastajajo pri uživanju psihotičnih sredstev. Na drugi strani pa se v prepletanju plasti junakove osebnosti pojavljajo simbolični prizori, ki so nastali na podlagi spoznanj psihoanalize. Večkrat so to strokovno povsem sprejemljivi podatki o razvoju in stadijih posameznih duševnih boleznih od epilepsije do različnih oblik shizofrenije,

opis junakove usode pa je skrbna anamneza psihiatrove diagnoze. Prav zaradi tega so novele preprosto, pregledno in dostopno branje, ki je po svojem umetniškem sporočilu in poetoloških značilnostih oddaljeno od modernega romana. Na posameznih mestih, sredi jasno preglednih in realistično oblikovanih tekstov, nepričakovano srečamo zelo močne prizore, ki so ustvarjeni po sorodnih principih, na katerih so gradili največji ustvarjalci modernega evropskega in ameriškega romana.

Spajanje po svoji naravi raznorodnih poetik in ustvarjalnih principov srečamo v razvoju slovenske proze tudi pri drugih slovenskih pisateljih, npr. pri Izidorju Cankarju, Ivanu Preglju, Cirilu Kosmaču, Slavku Grumu, Stanku Majcnu, čeprav imamo pri vsakem drugačne, bistveno različne, na prvi pogled povsem neprimerljive realizacije. Značilno se zdi, da pripadajo povsem različnim stilnim formacijam, vsem pa je skupno, da so bili razgledani po najsodobnejših razvojnih tokovih besedne umetnosti, vendar se jim niso povsem prepustili, niti jih niso sprejemali brez zadržkov.

Zaključna spoznanja

Literarno delo Bogomira Magajne je raznoliko in zanimivo tudi za današnjega bralca. V svojih novelah je oblikoval vrsto posebnih življenjskih usod s snovjo iz vsakdanjega življenja. Med njimi so usode Primorcev, pojavljajo pa se tudi liki iz južnih delov stare Jugoslavije, ljudje iz velikih obmorskih mest in vsakdanjega meščanskega življenja. Prevladuje oblikovanje znotraj realistične poetike, vendar pisatelj pri podajanju notranjega duševnega dogajanja junakov uporablja znanje s področja psihiatrije. Naslonil se je na spoznanja psihoanalize in jih povezal s simbolistično tradicijo. Tako je v pripovedni tok vnesel blodnje, prikazovanja in transformacije realnega predmetnega sveta v nenormalnih, nezavednih stanjih, ko se resnični svet razkroji in meja med realnim in navideznim ni več razpoznavna. Prepletajo se različne plasti zavestnega in podzavestnega, ki pokažejo človeka iz povsem drugačne optike, kot smo je vajeni. Na takšnih mestih je Magajna dosegel vidno stopnjo v razvoju slovenskega pripovedništva, čeprav ni edini, ki poseže po takšnih motivih. Značilno se zdi, da ti prizori ne prevladajo nad realistično zgradbo pripovedi, pač pa ohranjajo epizodni značaj. Zato je vsebina pregledna, razumljiva in omogoča neposredno identifikacijo bralca, saj temelji zgradba novel na vzročno-posledičnih povezavah in realističnih časovnih zaporedjih. S tem je pisatelj ostal znotraj realizma in se odrekel drznejšim inovacijam, ki bi vodile v radikalnejšo modernizacijo.

Opaženi pripovedni načini so prisotni tudi v avtorjevih delih za mladega bralca, ki mu je namenil nekako tretjino svojega opusa. Svojo sposobnost vživljanja v svet otroka in v njegovo duševnost je najbolje izkoristil v dveh zbirkah kratke mladinske pripovedne proze, *Povesticah o punčki Maji* ter *Racku in Liji*.

Literatura

- BRECELJ, Marijan, 1965: Bibliografija Bogomira Magajne. V: Bogomir Magajna: *Življenje in sanje*. Koper: Lipa.
- JAN, Zoltan (ur.), 1980: *Izbrana mladinska dela Bogomira Magajne*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JAN, Zoltan, 1983: Magajna, Bogomir. V: *Primorski slovenski biografski leksikon* 9. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 321–322.
- JAN, Zoltan, 2000: *Trojna spirala literarnega ustvarjanja Bogomira Magajne*. Primorska srečanja 24/231–232. 551–559.
- JAN, Zoltan, 2003: Trojna spirala literarnega ustvarjanja Bogomira Magajne. *Jezyki i tradycje Slowian*. Ur. E. Tokarz. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Slaskiego. [409]–426.
- KRIŽMAN, Mirko, 1995: *Cankarske slogovne prvine in motivika Zagreba v lirični socialni prozi Bogomira Magajne*. Sodobnost 43/6/7. 582–594.
- LEGIŠA, Lino, 1969: *Zgodovina slovenskega slovstva* 6 (V ekspresionizmu in novi realizem). Ljubljana: Slovenska matica.
- SPETIČ, Ivko, 2004: *Srečko Kosovel in Bogomir Magajna: njegov prostor in čas*. Primorska srečanja 28/273. 28–29.
- ŠTOLFA, Nilko, 1955: *Bogomir Magajna, Srečanje z umetniki partizani*. Ljudska pravica 21/148. 7.
- VODNIK, France, 1965: Spremna beseda. V: Bogomir Magajna: *Življenje in sanje*. Koper: Lipa.
- ZADRAVEC, Franc, 1970–1972: *Zgodovina slovenskega slovstva* 5, 6 in 7. Maribor: Obzorja.
- ZADRAVEC, Franc, 1997: *Slovenski roman dvajsetega stoletja* 1. Murska Sobota: Pomurska založba, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 80–81.
- ZADRAVEC, Franc, 1999: *Slovenska književnost* 2. Ljubljana: DZS. 282–283.

